

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У ДИПЛОМАТИЧНОМУ ПРОТИБОРСТВІ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ АНТИГІТЛЕРІВСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1943 рр.)

© Денісов Я.Я., 2005

На основі значної кількості різноманітних джерел, передусім дипломатичних, висвітлюється дипломатична боротьба великих держав антигітлерівської коаліції навколо державної належності західноукраїнських земель в роки Другої світової війни (1939–1943).

The diplomatic struggle of the great states of the anti-fascist coalition concerning the statehood of Western Ukrainian regions during the Second World War (1939–1943) is covered in this article on the base of large number of various sources, most of them are diplomatic.

Питанням дипломатичної історії Другої світової війни присвячено багато досліджень. Проте в них не всі питання були докладно розглянуті. У зв'язку з цим викликає великий інтерес загальна тема про місце України в роки Другої світової війни. Правдиве відтворення місця України в загальній картині війни є дуже актуальним завданням.

Особливо актуальним є питання про роль та місце західноукраїнських земель у дипломатичній боротьбі великих держав антигітлерівської коаліції – США, Англії та СРСР, – насамперед про державну належність західноукраїнського регіону. Це питання і є темою роботи.

Нового осмислення вимагають ті сторінки української історії, які тривалий час висвітлювалися однобічно, а деякі проблеми зовсім замовчувалися. Майже уся радянська історична література, яка накопичила чимало фактів з дипломатичної історії війни, не позбавлена тенденції виправдати будь-які дії СРСР і засудити всі дії західних держав, якщо вони не відповідали цілям Радянського Союзу. В багатьох працях радянських істориків, присвячених дипломатичній історії Другої світової війни, насаджувалися стереотипи й міфи, подавалися чорно-білі схеми, які повинні були підтвердити незмінну правоту правлячих комуністичних політичних сил.

Потрібен новий підхід до оцінки праць як радянських, так і західних авторів, що розглядають гострі проблеми міждержавних відносин провідних країн антигітлерівської коаліції. Винятково важливе значення у висвітленні цієї теми має вивчення історичних джерел як первинної інформації про минулу війну. Джерельною базою роботи є насамперед дипломатичні документи держдепартаменту США, міністерств закордонних справ Великої Британії та СРСР, записи переговорів і листування керівників великих держав – Ф.Д. Рузвельта, У. Черчілля, Й.В. Сталіна, – мемуари керівних політичних і дипломатичних діячів: У. Черчілля, Д. Кеннана, К. Хелла (держсекретар США), Г. Ікеса, а також сина Рузвельта – Еліота. Привертають увагу докладні книги відомого публіциста і історика У. Шірера, помічника Рузвельта – Р. Шервуда, масштабна праця військового аналітика Б. Ліддел Гарта, мемуарна книга особистого перекладача Молотова і Сталіна В. Бережкова.

Отже, тема – західноукраїнські землі у дипломатичній боротьбі великих держав антигітлерівської коаліції – має бути сьогодні розглянута значно глибше, всебічніше, без заданих наперед орієнтирів і оцінок. Автор прагнув до всебічного вивчення документальних джерел, рішуче відкинув як догматичний, так і кон'юнктурний підходи до висвітлення зазначеної теми.

Антигітлерівська коаліція в складі Англії, СРСР, США та інших антинацистських держав створила передумови для розгрому фашизму. Об'єднання зусиль таких великих держав, як Сполучені Штати Америки, Англія, Радянський Союз визначило успіх у війні з гітлерівською Німеччиною. В той самий час уряди Великої Британії, СРСР, США переслідували у своїй справед-

ливій війні, крім розгрому фашиських держав, ще й інші цілі. Потрібно враховувати, що на чолі антинацистської коаліції стояли держави з різним суспільним ладом. Принципова відмінність, що існувала між ними, не могла не накладати відбитка на відносини всередині коаліції. Крім того, правлячі кола Англії і США прагнули послабити Німеччину як свого суперника на міжнародній арені. Уряди трьох великих держав намагалися використати війну для поширення свого впливу на якнайбільшу кількість країн на всіх континентах. Важливими у політиці Лондона і Вашингтона були розрахунки (особливо до 1943 р.), що війна послабить Радянський Союз і по завершенні війни він буде залежати від Англії і США. Усі ці чинники визначили дипломатичну діяльність провідних держав антинацистської коаліції. Суперництво і дипломатичне протиборство великих держав сфокусувалися у питанні про державну належність територій, що відійшли до СРСР у 1939–1940 рр., зокрема про політичний статус західноукраїнських земель.

Західноукраїнські землі відійшли до Радянського Союзу внаслідок реалізації домовленостей, досягнутих під час укладання радянсько-німецького пакту про ненапад 23 серпня 1939 р. Відомий американський журналіст і історик У. Шіпер зазначає, що „...на середину серпня військові переговори в Москві між західними дипломатіями і Радянським Союзом зайшли у безвихідь – більшою частиною через впертість Польщі” [16, с. 565]. “Не може бути й мови про те, щоб дозволити пропуск радянських військ через польський кордон” – підкреслював 20 серпня 1939 року начальник головного штабу польської армії В. Стахевич [2, ser. 3, vol. VII, p. 91].

У той самий час, незважаючи на поширене в радянській історіографії твердження, що Англія і Франція нічого не робили, щоб домогтися від Польщі згоди на пропуск своєю територією радянських військ для захисту від німецької армії, з опублікованих документів видно, що це не так. Англія і Франція просунулися у цій справі достатньо далеко. 23 серпня 1939 року міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек дав згоду, щоб глава французької місії, генерал Думенк зробив в Москві заяву про те, що “у випадку спільних дій проти німецької агресії співробітництво між Польщею та СРСР не виключено” [2, vol. VII, p. 150]. Але Ріббентроп вже знаходився на шляху до Москви. “Про таємну цинічну змову Сталіна з Гітлером, яка передбачала розділ Польщі, ...знали тільки в Берліні та Москві. Проте незабаром про неї дізналися всі” – пише У. Шіпер [16, с. 577].

1 вересня 1939 року німецькі війська почали агресію проти Польщі. 3 вересня Франція і Англія оголосили війну Німеччині. Англійський і французький уряди вважали, що відмова від виконання ними їх союзницьких зобов'язань перед Польщею поставить їх у скрутне становище, оскільки це означало захоплення Німеччиною по черзі Польщі, Румунії, Угорщини, Югославії, Греції і Туреччини, після чого агресори розпочали б дії проти Франції і Англії, маючи в своєму розпорядженні додатково і ресурси всіх цих країн [4, 1939, vol. I, p. 301–304]. 17 вересня 1939 року війська червоної армії перейшли польський кордон і до кінця вересня зайняли територію у 190 тисяч км², яку населяли понад 12 мільйонів чоловік, в тому числі понад 6 мільйонів українців і близько 3 мільйонів білорусів. Офіційна позиція Радянського Союзу відображена в ноті раднаркому СРСР польському послу у Москві від 17 вересня 1939 року: “Радянський уряд не може також байдуже відноситися до того, що однокровні українці і білоруси, що проживають на території Польщі, покинуті напризволяще, залишились беззахисними” [5, с. 447]. Текст цієї ноти уряду СРСР був вручений також всім послам, які мали дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

Оцінки, які давали представники правлячих кіл Англії, США, Франції свідчили про контури майбутньої державної політики з цієї проблеми. Загальна емоційна оцінка була негативною. Американський дипломат, пізніше відомий історик Д. Кеннан, писав: “Радянський уряд приступив до поспішної воєнної окупації тієї частини Польщі, яка була закріплена за ним у таємному протоколі. Для виправдання вторгнення був знайдений привід про расову близькість (непереконливий з марксистської точки зору) між людьми, що проживають в цьому регіоні і в прикордонних областях Радянського Союзу” [8, с. 78]. Привертає увагу те, що Кеннан у своїй книзі мемуарного плану ні разу не вживає назву “Україна”, а пише “частина Польщі”, “смуга території” тощо. Це ще раз підтверджує, що багато діячів США, Великої Британії, Франції дивилися на цю проблему (враховуючи стратегічні цілі власних держав) з точки зору інтересів Польщі.

Офіційні дії повноважних представників західних країн, впливових політиків виходили із здорового глузду, реалізму, завдань реальної дипломатичної політики. 17 вересня 1939 року посол США в СРСР Л. Штейнгард повідомляв про англо-французьку позицію держсекретаря США: “Мені повідомили у строго конфіденційному порядку, що французьке і англійське посольство радять своїм урядам не оголошувати війни і не розривати дипломатичних відносин з Радянським Союзом через агресію проти Польщі з тієї причини, що така акція пішла б лише на користь Німеччині” [4, FRUS. 1939. vol. I, p. 432].

Упродовж жовтня–листопада 1939 року англійські офіційні особи і впливові політичні діячі зробили ряд заяв, в яких прозвучав реалізм, хоча вони і робилися з прицілом на загострення радянсько-німецьких відносин. Іншою, більш жорсткішою по відношенню до СРСР, була позиція французького уряду Даладье. Відповідно різко негативно оцінювалася французька позиція в радянській офіційній історіографії: “Уряд Франції у 1938–1939 рр. був готовий “будь-якою ціною” домовитися з Німеччиною, піти на угоду з Гітлером, тобто практично капітулювати” [6, с. 396].

Особливо важливою для подальшого перебігу дипломатичних подій була позиція Уїнстона Черчілля, який в той час був воєнно-морським міністром Англії, а з травня 1940 року став прем'єр-міністром Великої Британії. Дуже цінним джерелом є багатотомні мемуари Черчілля “Друга світова війна”, насичені фактами, уривками з дипломатичного листування глав урядів [1]. Спочатку про його емоційну оцінку подій: “29 вересня відбулося офіційне підписання російсько-німецького договору про поділ Польщі. Я не давав волі обуренню, яке викликала у мене і у моїх колег по уряду їх байдужа і жорстока політика”. Однак Черчілль був далекоглядним політиком. Для розуміння подальшої британської політики велике значення мають його міркування, викладені у промові 1 жовтня 1939 року: “Росія проводить холодну політику власних інтересів. Для захисту Росії від нацистської загрози явно необхідно було, щоб російські армії стояли на цій лінії (розмежування між Німеччиною і СРСР в Польщі). У всякому випадку ця лінія існує і, відповідно, створений Східний фронт, на який нацистська Німеччина не наважиться напасти (зрозуміло, напасти в той час)” [1, Vol. 1, p. 353]. Як бачимо, Черчілль, як він сам визнає, “...хапався за надію, що Радянський Союз буде перетягнутий на наш бік силою подій”.

Центральною дипломатичною подією 1940 року стали німецько-радянські переговори у Берліні між Ріббентропом і Молотовим та між Молотовим і Гітлером в листопаді 1940 року. Всі моменти цих переговорів викладені у збірнику трофейних німецьких документів [11]. На першій зустрічі з Молотовим 12 листопада рейхсміністр закордонних справ Ріббентроп заявив про “...тверде переконання Німеччини, що настає початок кінця Британської імперії” [11, p. 218]. Фюрер настирливо переконував, що головне полягає у поділі „британської колоніальної спадщини”.

На переговорах чи не найважливіших двох дипломатичних контрагентів певне місце зайняла українська проблематика. Ініціативу проявив В. Молотов – людина № 2 у сталінському керівництві. Молотов підняв питання про Буковину і зазначив, що це пов'язано з додатковою територією, про яку не згадується у таємному протоколі. Росія спочатку обмежувала свої вимоги Північною Буковиною. Однак Німеччина повинна зрозуміти, що Росія зацікавлена і у Південній Буковині. Гітлер відповів, що окупація хоч би частини Буковини Росією означала б серйозну поступку з боку Німеччини. Проте Молотов продовжував наполягати на раніше висловленому міркуванні, що перегляд, якого бажає Росія, є незначний.

Німеччина запропонувала проект угоди, а також проекти двох таємних протоколів. Радянському Союзу пропонувалося приєднатися до декларації: “Радянський Союз заявляє, що його територіальні прагнення направлені на південь від державної території Радянського Союзу в напрямку Індійського океану” [3, vol. 11, p. 509–510; 1, vol. II, p. 493]. Британський прем'єр-міністр так підсумував результати переговорів: “Як і очікувалось, радянський уряд відхилив німецький проект” [1, vol. II, p. 588]. Можна прийти до висновку, що візит В.М. Молотова в Німеччину став водорозділом в радянсько-німецьких відносинах 1939 – червень 1941 рр. До листопада 1940 року Радянський Союз робив Німеччині поступки, проводив угодовський курс, а після переговорів Молотова з керівництвом рейху в радянсько-німецьких відносинах з'явилася справжня напруженість.

Протягом початкового періоду війни 1939–1941 рр. підхід американської дипломатії був істотно жорсткішим, ніж лінія Лондона по відношенню до СРСР. Конструктивний підхід до радянсько-англійських відносин активізувався в момент погіршення військового становища Англії перед гітлерівською загрозою. Різниця полягала в тому, що США до грудня 1941 року не брали участі у війні. В американських правлячих колах поступово посилювались позиції прихильників угоди з СРСР. Міністр внутрішніх справ США Г. Ікес 2 червня 1940 року записував: “З того моменту, як Черчілль прийшов до влади в Англії, він прагне досягнути зближення з Росією. Коли я прийшов на зустріч з президентом (Рузвельтом), то серед інших проблем, які я хотів запропонувати йому для обговорення, було те, що ми могли б допомогти цьому зближенню по дипломатичних каналах” [14, р. 192]. Загальну оцінку ролі СРСР, з якої випливала лінія американського підходу до проблеми належності нових радянських територій дав держсекретар США у 1933–1944 рр. Корделл Хелл: “Хоч радянсько-німецький договір про ненапад став у серпні 1939 року Гітлеру стимулом для розв’язання війни у Європі і хоч Росія поряд з Німеччиною набула території у Східній Європі, тим не менше з червня 1940 року Росія багато в чому протидіяла цілям Гітлера. Ми знали, що візит Молотова в Берлін у листопаді 1940 року привів скоріше до ускладнення, чим до покращання відносин між цими двома країнами”.

Сутність політики США напередодні нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз висловлена в меморандумі держдепартаменту 14 червня 1941 року і викладена в мемуарах К. Хелла: “Не здійснювати ніяких кроків для зближення з Росією, стримано відноситися до будь-яких спроб зблизитися з нами (США)” [10, vol. 2, р. 972]. Деталізація позиції в США була здійснена в меморандумі “Політика по відношенню до Радянського Союзу у випадку виникнення війни між Радянським Союзом і Німеччиною” від 21 червня 1941 року. Звертає на себе увагу дата меморандуму: вже 8 червня 1941 року керівництво США було впевнене, що німецький напад почеться 22 червня. Зміст цього спеціального меморандуму, холодний і жорсткий, визначав американську дипломатію по відношенню до СРСР і, особливо, позицію про державний статус західно-українських земель: “1. Ми не повинні робити Радянському Союзу ніяких пропозицій... 6. Американський уряд не повинен приймати на себе ніяких зобов’язань стосовно того, якою могла бути наша майбутня політика по відношенню до Радянського Союзу” [4, 1941, vol. 1, р. 766–767].

Логіку зовнішньополітичного мислення Англії та Франції у перший період Другої світової війни (1939–1941 рр.) показав визначний англійський історик Б. Ліддел-Гарт: “Після розгрому Польщі настав шестимісячний спокій, що отримав назву “дивна війна”... Не існувало ніякого шансу для Франції і Англії коли-небудь нанести поразку Німеччині тільки своїми силами. Вони могли розраховувати лише на те, що тепер, коли Німеччину відділяє від Росії лише прикордонна лінія, гітлерівська агресія буде розвиватися у східному напрямку, а не в західному. Це і відбулося через рік” [9, р. 706].

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. поклав початок другому періоду війни. 16 грудня 1941 р. в Москві почалися переговори міністра закордонних справ Англії А. Ідена з радянськими керівниками про союзний договір. Питання політичного характеру, які піднімав радянський уряд на той момент залишалися відкритими. На переговорах значне місце посіло питання про визнання Англією належності до СРСР Західної України, Західної Білорусії, Прибалтики і Бессарабії. Ініціативу виявила радянська сторона. Хід обговорення цієї гострої проблеми описаний в третьому томі мемуарів Черчілля “The Grand Alliance” [1, Vol.III.]. Британський міністр А. Іден повідомляв в доповіді: “Під час моєї першої бесіди із Сталіним і Молотовим, Сталін достатньо докладно виклав свої погляди на те, якими повинні бути післявоєнні територіальні кордони в Європі... Що стосується особливих інтересів Радянського Союзу, то Сталін бажає, щоб був відновлений стан, який існував в 1941 р. до нападу Німеччини по відношенню до Прибалтійських країн, Фінляндії і Бессарабії. “Лінія Керзона” повинна бути покладена в основу майбутнього радянсько-польського кордону”. В повідомленні британського міністра закордонних справ підкреслювалося: “Під час другої бесіди, яка відбулася 17 грудня, Сталін наполягав на тому, щоб уряд Його Величності негайно визнав майбутні кордони СРСР. Він заявив, що ставить укладання будь-якої англо-радянської угоди в залежність від досягнення згоди по цьому питанню”. Щоденник

постійного замісника британського міністра закордонних справ А. Кадогана показує, яку велику роль статусу нових західних територій надавало радянське керівництво: “Середа, 17 грудня. Сталін сказав, що його перш за все цікавить проблема післявоєнних кордонів Росії... Неділя, 20 грудня. Стає все ясніше, що росіяни не збираються підписувати угоди, якщо ми не визнаємо їх кордонів 1941 р.” [7, с. 90–91].

Позиція Англії була сформульована у листі прем'єра Черчілля 20 грудня 1941 р.: “Ми зв'язані по відношенню до Сполучених Штатів зобов'язанням не укладати будь-які таємні й особливі пакти. Звернутися до Президента Рузвельта з подібними пропозиціями означало б зустріти категоричну відмову”. Гідний уваги факт великого впливу США на британську позицію. Тому А. Іден, відмовляючись визнати належність нових територій до СРСР, посилався на англійське зобов'язання перед американським урядом та на Атлантичну хартію.

Досить сильне враження справляє впевнена позиція радянського керівництва, незважаючи на важке становище на фронті. Англії, зокрема, був запропонований проект договору, який передбачав визнання Англією кордонів СРСР 1941 р. – з включенням Західної України та всіма іншими змінами. Використовуючи досвід пакту Молотова-Ріббентропа, Англії пропонувалося додатково підписати ще окремий протокол про визнання радянських кордонів 1941 р.

Посилання британського міністра на Атлантичну хартію 1941 року викликало обурення Сталіна. Іден пішов на певні поступки. Відмова Англії піти назустріч радянській вимозі про визнання західних кордонів, сказав Іден, не означає, що вимога СРСР суперечить Атлантичній хартії [7, с. 88]. Але укласти угоду про визнання кордонів міністр закордонних справ Іден не міг, оскільки був обмежений позицією британського уряду, яка, своєю чергою, залежала від США.

Питання про державну належність західноукраїнських земель та інших територій, що відійшли до СРСР у 1939–1940 рр., з початком німецько-радянської війни перемістилося в центр уваги дипломатії США. У 1941–1942 рр. американський підхід визначався, як ними вважалося, майбутньою поразкою СРСР. Договір про юридичне визнання західних радянських кордонів 1941 р. допоміг би послабленому Радянському Союзу, чого американський уряд намагався не допустити [10, р. 1169].

Зусилля зірвати визнання західного кордону України і взагалі кордонів СРСР 1941 р. були покликані сприяти реалізації загальних післявоєнних планів США. Американське керівництво вплинуло на позицію Англії під час переговорів в грудні 1941 р. в Москві. У телеграмі американському послу в Англії Уайненту вказувалося, що американський уряд рішуче заперечує проти визнання передвоєнних західних кордонів СРСР до кінця війни. Послу дали вказівку особисто прочитати її Ідену, щоб “у нього не було неясності в цьому питанні,” – зазначав держсекретар Хелл [10, р. 1165–1166]. Тому радянсько-англійські переговори про союзний договір і визнання українського західного кордону закінчилися безрезультатно. Рішуча протидія США була головною причиною, яка завадила досягнути англо-радянської угоди.

1942 рік вніс певні зміни у позицію Англії. Британський уряд все більше схилявся до укладання англо-радянської угоди, яка б визнавала передвоєнні українські західні кордони. Важкі поразки у Південно-Східній Азії від японців, невдачі у Північній Африці у війні з німецькою армією, великі труднощі у війні з Німеччиною на морі все більше об'єктивно змушували керівництво Англії дорожити союзом з СРСР. В четвертому томі своїх воєнних мемуарів “The Hinge of Fate” прем'єр Черчілль пояснює зміну позиції: “Було вирішено, що Іден передасть радянські вимоги як англійському кабінету, так і Сполученим Штатам. Позиція уряду Сполучених Штатів по відношенню до російських пропозицій була різкою і негативною... Тепер, трьома місяцями пізніше, під тиском обставин, я не думав, що цю моральну позицію фізично можливо зберегти” [1, vol. IV]. В наявності був ще один важливий фактор в політиці правлячих кіл Англії. Вони побоювались, що через важкі втрати у війні, СРСР не витримає і або піде на сепаратний мир з Німеччиною, або взагалі змушений буде капітулювати перед Гітлером. В цьому випадку стратегічне становище Англії ставало майже безнадійним.

Тому британське керівництво сподівалося, що урочистий офіційний союзний англо-радянський договір зміцнить волю радянського керівництва до опору і продовжить боротьбу червоної

армії з вермахтом. Звідси витікало прагнення англійського керівництва до укладання договору між Англією і Радянським Союзом. Оскільки СРСР пов'язував можливість договору з питанням про передвоєнні кордони, то британський уряд вирішив прийняти радянські вимоги.

7 березня 1942 року Черчілль надіслав президенту США телеграму, яка чітко фіксувала зміну британської позиції: "Зростаюча серйозність війни змусила мене прийти до висновку, що принципи Атлантичної хартії не слід тлумачити таким чином, щоб вони лишали Росію кордонів, які вона займала, коли на неї напала Німеччина. Це було основою, на якій Росія приєдналася до хартії. Тому сподіваюсь, ви зможете надати свободу дій для підписання договору, який Сталін бажає якомога скоріше. Все вказує на поновлення навесні німецького вторгнення у величезних масштабах в Росію, і ми дуже мало можемо щось зробити, щоб допомогти цій єдиній країні, яка так вперто воює з німецькими арміями" [1, vol. IV, p. 327]. В останній фразі британського прем'єра Рузвельту виразно звучить страх перед можливою перемогою Німеччини над Радянським Союзом. Черчілль відразу ж вирішив повідомити Сталіна. 9 березня він писав: "Я відправив президенту Рузвельту послання, переконуючи його схвалити підписання між нами угоди відносно кордонів Росії по закінченні війни" [12, т. I, с. 38].

Американський президент направив у Лондон свого особистого радника Гаррі Гопкінса, про що повідомив Черчілля 2 квітня 1942 року. 9 квітня 1942 року довірений радник президента доповідав Рузвельту: "Я повідомив Ідену про позицію, яку президент займає у питанні про підписання договору з Росією, даючи абсолютно ясно зрозуміти, що президент не схвалює цього кроку" [15, vol. II, p. 526]. Керівництво США вирішило спочатку провести радянсько-американські переговори в Вашингтоні, але, як зазначає Черчілль, "Сталін запланував інакше". Адже ще 11 квітня 1942 року Рузвельт направив Сталіну послання, в якому запрошував Молотова для термінових переговорів про другий фронт [12, т. II, с. 21].

Приїзд наркома закордонних справ В. Молотова в Англію 20 травня для переговорів стосовно радянсько-англійського договору про союз у війні проти гітлерівської Німеччини в Європі та про співробітництво після війни, ламав первісні плани американської дипломатії. Американське керівництво тоді ще рішучіше почало вимагати від британського уряду ні в якому разі не визнавати належність західноукраїнських та західнобілоруських земель до УРСР та БРСР. 21 травня 1942 р. держсекретар Хелл подав Рузвельту меморандум, в якому говорилося, що в разі підписання англо-радянського договору з територіальними статтями, американський уряд опублікує заяву, в якій підкреслить, що він не підтримує "ні принципів, ні статей" договору, незважаючи на те, що подібна заява означатиме "гострий розкол всередині Об'єднаних Націй". Меморандум був написаний у такій різкій формі, що К. Хелл, як він зазначав у мемуарах, побоювався незадоволення Рузвельта. Але президент відразу схвалив меморандум, який був отриманий в Лондоні 22 травня і сильно вплинув на хід англо-радянських переговорів [10, vol. II, p. 1172].

Хід переговорів відомий з мемуарів Черчілля: "21 травня і на двох наступних нарадах росіяни притримувалися своєї початкової позиції і навіть підняли конкретно питання про згоду на зайняття росіянами Східної Польщі". Посилаючись на непримиренну позицію США, англійське керівництво, що вже готове було поступитися і визнати відокремлення західноукраїнських та західнобілоруських земель від Польщі, категорично відмовилося прийняти радянські пропозиції. Черчілль так пише про радянську поступку: "23 травня Іден запропонував замінити територіальну угоду загальним і відкритим договором про союз на 20 років, який не містив би жодного згадування про кордони. Ввечері того ж дня росіяни виявили ознаки поступливості. На них справила велике враження солідарність англійського та американського урядів, з якою вони зіткнулись. Наступного ранку Молотов запросив у Сталіна дозволу вести переговори на основі проекту Ідена. Договір без ніяких територіальних статей був підписаний 26 травня". Тому не можна погодитися з твердженням В. Бережкова, що проблема кордонів була врегульована в ході підготовки радянсько-англійського договору [7, с. 88]. Держсекретар США у своїх спогадах вказує на вирішальний вплив американського демаршу на зміст договору: "Після телеграми з Вашингтона від 22 травня англійська позиція почала змінюватися відповідно до наших поглядів" [10, vol. II, p. 1172].

У 1943 році, внаслідок поразки гітлерівської армії у грандіозній битві під Сталінградом, значного посилення воєнно-стратегічних позицій Радянського Союзу відбулися істотні зміни і в американській позиції стосовно політичного статусу західноукраїнських земель. Стратегічний перелом на радянсько-німецькому фронті 1943 року змусив правлячі кола США негайно здійснити ревізію зовнішньополітичного арсеналу, почати підготовку тих політичних проектів, які відкладалися до кінця війни. Відображаючи цю зміну воєнно-стратегічної обстановки держсекретар США писав: “У 1943 році для Сполучених Штатів і всіх Об’єднаних Націй Росія являла собою найбільш загадкову проблему в міжнародних відносинах. Чи почне вона наполягати на територіальній експансії за рахунок своїх менших сусідів?” [10, vol. II, p. 1247].

Загальна стратегія США була висловлена президентом Рузвельтом: “Уяви собі, – говорив президент синові, – що ми – резервні гравці. В даний момент основні гравці – це росіяни, китайці і меншою мірою англійці. Нам визначена роль гравців, які вступають у війну у вирішальний момент... Я думаю, що момент буде вибраний правильно” [13, с. 68–69]. Правлячі кола США в той час були впевнені, що під час і після війни американський вплив на міжнародні справи буде вирішальним.

Модифікована зовнішньополітична концепція Заходу була вироблена під час американо-англійських переговорів у березні 1943 року. Англію представляв міністр закордонних справ Іден. США представляли президент Рузвельт, його довірений радник і особистий друг Г. Гопкінс, держсекретар К. Хелл та його замісник С. Уеллес. Завдяки Гопкінсу ми маємо докладні матеріали переговорів [15, р. 705–717], оскільки інші учасники про цю важливу конференцію нічого конкретного не повідомляють. На союзній конференції обговорювались ключові питання: загальна американо-англійська політика по відношенню до СРСР; післявоєнні кордони і статус європейських держав; німецьке питання; післявоєнна міжнародна організація тощо.

Конференція у Вашингтоні зразу ж почалася з розгляду питання про державно-політичний статус західноукраїнських, західнобілоруських земель, Бессарабії, Прибалтики. Іден зазначив, що “Росія являє нашу найбільш важку проблему, оскільки російський уряд буде вимагати визнання своїх західних кордонів”. У записках Г. Гопкінса наводиться така констатація Рузвельта: до моменту падіння Німеччини російські війська будуть знаходитися на всій довоєнній території СРСР і “ніхто з нас не зможе змусити їх піти звідти”. Ставлення Заходу до проблеми визнання нового державно-політичного статусу територій, що відійшли до СРСР у 1939–1940 рр., сформулював американський президент: “Нам доведеться погодитися на це; проте, якщо ми й погодимось, то повинні використати нашу згоду як козир, для того, щоб витягти з Росії інші поступки”. Отже, аналіз воєнно-політичної обстановки змусив американське керівництво прийти до висновку про необхідність поступок перед радянськими вимогами, про що і засвідчила американо-англійська конференція. Однак англо-американське керівництво намагалося звести свої поступки до мінімуму. Один з помічників Рузвельта Р. Шервуд констатує погіршення відносин між великими державами на початку 1943 року: “британські і американські відносини з Радянським Союзом, які і не були гарними, помітно погіршилися” [15, р. 730]. В таких умовах в травні 1943 року консультативна рада держдепартаменту США підготувала великий документ, в якому містилися докладні рекомендації з формування політики США щодо західноукраїнських земель. В документі послідовно розглядалося декілька варіантів українсько-польського кордону і висловлювалася американська оцінка кожного з них.

Найбільш відповідала б принципам американської політики “Лінія Риги” (1921 р.), яка рекомендувалася як вихідний пункт переговорів. Проте визнавалося, що радянський уряд навряд чи погодиться вести переговори на основі договору 1921 р., який віддавав Західну Україну Польщі. При розгляді кордону, рекомендованого Верховною Радою Антанти в грудні 1919 року і відомого пізніше як лінія Керзона, зазначалося, що вона відділяє етнічні польські землі від українських і білоруських. Визнавалося неминучість прийняття лінії Керзона, однак американські планувальники, погоджуючись з лінією Керзона, робили виняток для Західної України і вимагали передати її Польщі. Компромісний варіант кордону передбачав розмежування з Польщею по лінії Керзона до північного рубежу Західної України, потім по р. Буг і західному рубежу Тернопільщини до Буковини. Цей кордон, вказувалося в рекомендаціях американському уряду, віддасть Польщі нафтові родовища Галичини разом з “Львівською і Станіславською провінціями”. “Відновлення

польського суверенітету у Східній Галиції є найбільш бажаним рішенням, і можливі поступки Радянському Союзу повинні бути обмежені провінцією Тернополь". В рекомендаціях консультативної ради підкреслювалося, що якщо відновлення довоєнного кордону буде неможливим, це рішення є максимальною поступкою радянським вимогам, яка може бути зроблена.

Отже, американські політики не бажали погодитися на всю лінію Керзона, намагалися рішуче домагатися відновлення польського суверенітету над більшою частиною західноукраїнських земель. Рекомендації держдепартаменту, затвержені 19 травня 1943 року, лягли в основу політики американського уряду з проблеми політично-правового статусу західноукраїнських земель до 1945 року. В ході подальших досліджень названих проблем слід розширити характеристику політики великих держав антигітлерівської коаліції з питання європейських кордонів; введення до наукового обігу нових фактів стимулюватиме поглиблену розробку дипломатичної історії Другої світової війни.

1. Churchill W.S. *The Second World War*. – London, 1949. – Vol. I: *The Gathering Storm*; 1953. – Vol. II: *Their Finest Hour*; 1953. – Vol. III: *The Grand Alliance*; 1951. – Vol. IV: *The Hinge of Fate*.
2. *Documents on British Foreign Policy. 1919–1939. Third Series*. – London, 1953. – Vol. VI; Vol VII. 1.
3. *Documents on German Foreign Policy. 1918–1945. Series D*. – London, 1956. – Vol. XI. 4. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. 1939*. – Washington, 1956. – Vol. I; 1941. 1956. – Vol. I.; 1958.
5. *Внешняя политика СССР: Сб. документов*. – М., 1946. – Т. 4.
6. *Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937–1939 // Министерство иностранных дел СССР*. – М., 1981. – Т. 2.
7. *Бережков В.М. Рождение коалиции*. – М.: *Международ. отношения*, 1975.
8. *Кеннан Д. Россия и Запад при Ленине и Сталине // Политические портреты*. – Минск: *Беларусь*, 1991.
9. *Liddel Hart B.H. History of the Second World War*. – New York, 1971.
10. *The Memoirs of Cordell Hull*. – New York, 1948. – Vol.2.
11. *Nazi – Soviet Relations. 1939-1941, published by the State Department of the United States*. – Washington, 1948.
12. *Переписка председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945. Т. I, II*. – М., 1957.
13. *Рузвельт Э. Его глазами*. – М., 1947.
14. *The Secret Diary of Harold L. Ickes*. – New York, 1954. – Vol.3.
15. *Sherwood R.E. Roosevelt and Hopkins*. – New York, 1950. – Vol. II.
16. *Шурер Уильям. Взлет и падение третьего рейха / Пер. с англ.* – М., 1991. – Т. 1.

УДК 94(477)“1941”:623.746

А.М. Козицький

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової і новітньої історії

СЛОВАЦЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЧЕРВЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1941 р.)

© Козицький А.М., 2005

Присвячено участі військових формувань Словаччини у реалізації німецького плану нападу на Радянський Союз. Детально розглянуто бойову діяльність “Швидкої Групи”, що оперувала на українських землях упродовж літа 1941 р. Особливу увагу звернуто на діяльність словацьких авіаційних підрозділів.

The article deals with the participation of military detachments of Slovakia in German plans of the war against USSR. Different aspects of the history of fighting in Ukrainian lands in the end of June – July 1941 “Rychla Skupina” are overviewed. As well large attention was made for the history of Slovakian aviation in Eastern front.

Участь словацьких військових формувань у німецько-радянській війні тривалий час залишалася “білою плямою” вітчизняної історії. Радянська історіографія оминала цю дражливу тему. Причини такої